

Dr. Aleksander Žižek,* Bojan Rebernak,** Bojana Aristovnik***

ZGODOVINA CEHOV NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM IN ARHIVSKA DELAVNICA CEHI V ZGODOVINSKEM ARHIVU CELJE

UVOD

V Sloveniji v okviru javne arhivske mreže deluje poleg državnega arhiva – Arhiva Republike Slovenije – še šest regionalnih arhivov s sedeži v Celju, Kopru, Ljubljani, Mariboru, Ptuj in Novi Gorici. Ena od nalog, ki jih določa zakon,¹ je posredovanje kulturnih vrednot v zvezi z arhivskim gradivom širši javnosti. V to dejavnost spada tudi pedagoška dejavnost, ki jo izvajamo vsi slovenski arhivi in je predstavljena v publikaciji Arhivskega društva Slovenije, Slovenski arhivi se predstavijo.²

Ko je bilo na temelju zakona³ v šolskem letu 2001/2002 v vseh osnovnih šolah uvedeno devetletno šolanje, učni načrt za zgodovino v osnovni šoli iz leta 1998 (prenovljen učni načrt je iz leta 2011)⁴ pa je v splošnih in operativnih ciljih predmeta zgodovina spodbujal povezovanje šol z arhivi, se je v arhivih povečal obisk šolskih skupin. Večina skupin je izbrala ogled arhiva s splošno predstavitveno uro.

Osnovna šola Frana Kranjca iz Celja pa je po ogledu razstave o cehih leta 2002⁵ predlagala, da bi ob razstavi za učence takratnega sedmega razreda v arhivu izvedli tudi delavnico na temo cehov. Delavnica se je navezovala na učno snov sedmega razreda. Učno pripravo smo pripravili skupaj Osnovna šola Frana Kranjca Celje in Zgodovinski arhiv Celje.

Raziskovalno se z zgodovino cehov na Celjskem in slovenskem Štajerskem ukvarja dr. Aleksander Žižek. Na delavnici učencem tako »iz prve roke« na podlagi izvirnih arhivskih virov predstavi delovanje cehov na Celjskem.

* Dr. Aleksander Žižek, arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, 3000 Celje.

** Bojan Rebernak, prof., Osnovna šola Frana Kranjca Celje, Hrašovčeva 1, 3000 Celje.

*** Bojana Aristovnik, prof., arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, 3000 Celje.

ZGODOVINA CEHOV NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM⁶

Štajerska mesta in trgi so funkcionirali sprva kot izključno rokodelska in trgovska središča, ki se jim je šele pozneje (s podeljenimi privilegiji) uspelo polastiti tudi določenega deleža lokalne oblasti. Medtem ko se posamezni obrtniki v štajerskih mestih v pisnih virih pojavljajo že od začetka 14. stoletja, je do nastanka prvih cehov prišlo več kakor stoletje pozneje, vezani pa so bili na mestooskrbne (prehrambne) obrti – pekovsko (ptujski ceh je bil ustanovljen leta 1458, mariborska bratovščina 1494) in mesarsko (1492 ceh v Mariboru, pred letom 1513 ceh na Ptuj).

Sprva je pri zbiranju sposobnih rokodelcev v poselitvenih središčih res odločala samo njihova spretnost, pozneje pa so mestni in trški mojstri pri podeljevanju novih jusov pogosto zganjali samovoljo in na vse načine oteževali doseganje mojstrstva celo svojim so- meščanom, kaj šele priseljencem. Medtem ko so se na začetku že »organizirani« mojstri zadovoljili samo s pogostitvijo, je moral sčasoma novinec opraviti še mojstrsko skušnjo (izdelati obvezni izdelek) in plačati določen znesek. Razen zapiranja obrti navzven (proti podeželskemu zaledju mest in trgov) so se mestni rokodelci nadzorovali tudi med sabo – maksimiranje števila zaposlenih, omejevanje obratov (recimo števila statev, čevljarških stolcev) in fiksiranje cen so bili priljubljeni mehanizmi za določanje pravil igre. Že v 13. stoletju so obstajali posamezni poskusi oblikovanja in kodificiranja obrtnih pravil, ki naj bi dajala prednost v mestih in trgih naseljenim obrtnikom in jim zagotavljala varstvo pred

1 Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA), Ur. l. RS, 30/2006.

2 Slovenski arhivi se predstavijo (ur. Bojan Himmelreich in Katja Zupanič), Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010.

3 Zakon o osnovni šoli, Uradni list Republike Slovenije (Ur. l. RS), 12/1996, člen 105.

4 http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf (dostop: 4. 11. 2013).

5 Avtor razstave z naslovom Srečanje s celjskimi rokodelci je bil dr. Aleksander Žižek.

6 Žižek, A. (2012). Skrivno življenje cehov: cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859. Celje: Zgodovinski arhiv Celje.

nelojalno konkurenco zalednih »šušmarjev«. Pri sprejemu novinca je poslej odločalo soglasje njegovih bodočih somojstrov. Cehi so imeli v svojem začetnem obdobju veliko večji vpliv na svoje članstvo (izvajali so celo nekakšno nižje sodstvo – v strokovnih zadevah, npr. pri zaposlovanju delavcev, nadzoru kakovosti ipd.) kakor pozneje, ko so jim kompetence močno zožili mestni sveti in končno še deželno knežji upravni aparat. Z vse številnejšimi cehovskimi privilegiji je kazalo zavarovati tudi družinsko obrtno kontinuiteto, poskrbeti za nadaljevanje starih obrtniških rodov ter ne nazadnje poskrbeti za sirote iz dobrih rokodelskih družin. Temu so bili posvečeni člani o raznih olajšavah, ki so jih bili pri uku ali doseganju mojstrstva deležni mojstrovi sinovi, člani o vdovski obrti, o porokah pomočnikov »v ceh« in podobno. Skladno z gospodarskim pomenom je rasel tudi družbeni ugled obrti in obrtnikov, ki so pogosto sestavljali večino v organih mestne samouprave.

Druga, že omenjena in od obrtne nič manj pomembna verska nota cehov, ki so jo označevale obrtniške verske bratovščine, je približno stoletje mlajša oblika cehovskega delovanja (iz 14. in 15. stol.). Verskim bratovščinam so obrtniki poleg religioznega (vzdrževanje cerkva, oltarjev, plačilo intencij, udeleževanje obredov) namenili tudi karitativno poslanstvo (skrb za obbolele in obubožane člane ter njihove družine). Velik vpliv vere na obrt in cehe je viden tudi iz strukture rokodelskega leta, ki je premoglo poleg nedelj kar 43 popolnih delopustov (godovi vseh 12 apostolov, 4 Marijini prazniki – 2. februar, 25. marec (oznanjenje), 15. avgust (veliki šmaren), 8. september (mali šmaren), druge letne pobožnosti (npr. jožefovo, telovo, božič) in končno 3 poldelopuste (veliki petek, vsi sveti in sv. Miklavž).

Naslednja pomembna prelomnica v notranjem razvoju (nekaterih) cehov je bilo ustanavljanje posebnih pomočniških blagajn, ki ga je spodbudilo obdobje obveznih pomočniških potovanj v posameznih poklicih (v 15. stol.) in porast števila »večnih« pomočnikov, ki jim je bila pot do samostojnega jusa iz različnih vzrokov zaprta.

Za razvoj obrti hromeči cehovski privilegiji, ekskluzivizem mestnih in trških rokodelcev ter njihov vpliv v organih mnogokrat nepredvidljive mestne in trške (samo)uprave so ovirali vzpostavitev modernejšega centralističnega državnega mehanizma, zato je deželni knez svoj glas večkrat zastavil tudi za zmanjševanje cehovskega vpliva. Do prvega močnejšega udarca cehovski obrti pa je prišlo že leta 1527, ko je deželni knez Ferdinand I. okrnil nekaj manj pomembnih cehovskih pravil (*določila o pogrebi*), odločneje posegel v sklicevanje *cehovskih skupščin* (te so morali poslej sklicevati z vednostjo mestnega sveta), *prepovedal samovoljno cehovsko »sodstvo«*, odpravil *dogovorno določanje cen* in *samooklicane cehovske praznike* ter uveljavil nekaj *novosti* (poenostavitve) *pri podeljevanju novih mojstrstev*. Pomočnike so hoteli z novim redom tesneje *navezati na delavnico* (onemogočiti pretirano menjavanje delodajalcev), obenem pa jih disciplinirati (*prepovedane so bile njihove stavke*). Že tedaj je deželni knez skušal odpraviti omejevanje števila pomočnikov na posamezno delavnico in urediti pravila, po katerih bi lahko do *podpor iz skladnice (blagajne)* prišli tudi pomoči potrebni *pomočniki*. Nosilci skrbi za kakovost izdelkov in zakonito delovanje cehov so postali zapriseženi mojstri in pomočniki (cehmojstri in pomočniške starešine).

Nova cezura v delovanju cehov je napočila z reformacijo in protireformacijo sredi 16. stoletja. Številna *nova verska določila* (zlasti določila o obveznem udeleževanju obredov) in potenciranje pomena »prave krščanske vere« pri potrjevanju cehovskih privilegijev naj bi tudi v sicer večinoma katolištvu zveste obrtniške vrste vnesli zmagovit duh in disciplino protireformacijskega gibanja. Na notranje življenje cehov je imelo večji vpliv *novo organiziranje obrtniških združb*. Doba protireformacije je namreč uveljavila vertikalno delitev skladnic (v vrhu so bile glavne – na Štajerskem graške, nižje pa razne četrtne in stranske skladnice).⁷ Zlasti glavne skladnice so pridobile precej samostojnosti v obrtnih zadevah (glede podeljevanja mojstrstev in nadzora kakovosti dela), njihovi sklepi pa so bili zavezujoči za združenja nižjih nivojev. S postreformacijskim reguliranjem cehovskega življenja v drugi polovici 16. stoletja dejansko napoči »klasična« doba cehov – vsaj kar zadeva cehovsko računovodstvo in porabo, je ceh precej neodvisen mehanizem, ki s pridom izkorišča zakonsko neurejenost obrti.

⁷ Sedeži četrtnih skladnic so bili na sedežih župnij ali v krajih z deželskim sodiščem.

Potenciranje verskobratovščinske vloge cehov je prekinilo obdobje prosvetljenega absolutizma. Razen obrtnega reda iz leta 1732 je habsburška država v obravnavanem obdobju še s številnimi drugimi zakonskimi akti pa tudi z drugačnimi spodbudami temeljito posegla v tedaj že preraščeno cehovsko organizirano obrt. Leta 1754 je prišlo do *opredelitve in razdelitve obrti na policijske* (lokalno usmerjene – mestooskrbne) *in komerčne* (usmerjene v zadovoljevanje potreb širšega kroga potrošnikov) ter do *rajoniranja dednih dežel* glede na gospodarske značilnosti in proizvodne zmogljivosti. Dva glavna cilja državnega poseganja v obrt sta nedvomno bila *usklajevanje obstoječega obrtnega* (napisanega in nenapisanega) *prava z novimi državnopravnimi akti in novim državnim mehanizmom* (temelječim na moderni absolutistično-centralistični državni ureditvi) ter *intenzivna komercializacija obrti* (tržna orientacija določenih panog – sprostitve cehovskega okvirja za tekstilno in kovinsko »industrijo«). Na najnižjem nivoju je skrb za *obrtne zadeve* v prvi vrsti prevzel *mestni magistrat*, ki je delegiral v cehe za nadzor nad njihovim delovanjem *obrtne komisarije*, njemu nadrejen urad v gospodarsko-upravnih zadevah pa je bila po letu 1748 *kresija*.

Najkorenitejši poseg v zaprašeno obrtno strukturo je pomenil obrtni red z dne 20. 12. 1859. Obrti so bile z njim razdeljene na *proste* (obrotni list zanje je bilo moč dobiti s samim naznanilom/prijava) in *koncesionirane* (vezane so bile na določena strokovna znanja in na pridobitev obrtnega dovoljenja). Obrtni red je korenito posegal tudi v *trgovanje z obrtnimi izdelki*, saj je obrtnikom omogočil, da se intenzivneje ukvarjajo tudi s prodajo tujih (istovrstnih) izdelkov. Z določili tega reda predvidena *moderna obrtniška združenja* so dokončno postala samo strokovnopovezovalne interesne združbe – pravne osebe, ki so v splošnih vprašanjih zavezane k spoštovanju splošnih normativnih aktov (nadzor nad tem je bil poverjen upravnim oblastem), v zadevah stroke pa so bile podrejene trgovsko-obrtnim zbornicam. Obrtni red je ohranjal tudi *socialno noto* cehov, saj je v okviru združenj predvideval ustanavljanje podpornih blagajn (tudi posebnih za pomočnike), ki naj bi se financirale iz pomočniških in mojstrskih prispevkov. Za zagonski kapital združenj so poskrbeli cehi s svojim premoženjem (to je po plačilu terjatev prešlo na novo združenje), ki pa je v primeru, ko do ustanovitve združenja ni prišlo, prešlo na občino, kjer je imel ukinjeni ceh svoj sedež.

ARHIVSKA DELAVNICA CEHI: SREČANJE Z ROKODELCI MOJEGA MESTA⁸

Arhivsko delavnico o cehih izvajamo za Osnovno šolo Frana Kranjca iz Celja vsako leto že od leta 2002. Šola v okviru dneva Unesco maja pripravi terensko delo za vse učence na različnih lokacijah po mestu. Ena od skupin pride v Zgodovinski arhiv Celje na arhivsko delavnico o cehih z naslovom Srečanje s celjskimi rokodelci, kakršen je bil tudi naslov razstave v Zgodovinskem arhivu Celje leta 2002. Učenci so si za uvod ogledali razstavo, spoznali cehovska združenja, njihova pravila, delo na cehovskih sestankih, obrtne listine, različne obrtnike, potem pa so skupaj z mentorjem in arhivistom ponovili znanje o cehih. Orisali smo življenjsko pot obrtnika v predmodernem mestu od sprejema v uk, ko je s pomočjo staršev in učnega mojstra »izbral« svojo obrt, ponovili postopek ob sprejemu (vpis v vajeniško knjigo, plačilo pristojbine), se seznanili z učno dobo (od 2 do 5 let), ki ji je sledil sprejem med pomočnike (»oprostitev«) in nemara popotovanje, ter sklenili s pridobitvijo mojstrstva in sodelovanjem pri vodenju ceha. Učenci so po ogledu razstave rešili še delovni list.

Po uvodnem delu smo učence razdelili v 3 skupine in delali tako, kot je razvidno iz »VIZ-priprave za izvedbo dneva Unesco za 7. d-razred«.

OSNOVNA ŠOLA Frana Kranjca in ZGODOVINSKI ARHIV CELJE⁹

»VIZ-priprava za izvedbo dneva Unesco za 7. d-razred«

Naslovna tema dneva Unesco za 7. d-razred:

Obrti v Gosposki ulici nekoč

Naslov delavnice:

»SREČANJE S CELJSKIMI ROKODELCI«

⁸ Arhivsko delavnico izvajamo: Bojan Rebernak, prof. (OŠ Frana Kranjca Celje), dr. Aleksander Žižek, Sonja Jazbec, prof., Jure Zupanc, Sofija Zuka, Jože Kranjec, univ. dipl. zgod., in Bojana Aristovnik, prof. (vsi Zgodovinski arhiv Celje).

⁹ Priprava za delavnico Srečanje s celjskimi rokodelci. Avtorji priprave: Bojan Rebernak, prof. (Osnovna šola Frana Kranjca Celje), dr. Aleksander Žižek, dr. Bojan Himmelreich, Ana Zupančič, Bojana Aristovnik, prof. (vsi Zgodovinski arhiv Celje).

A) UVOD V DELAVNICE

Z učenci ponovimo že znano o cehih (od pouka in iz razstave, ki so si jo predhodno ogledali):

- Kaj so cehi?
- Kdo se je združeval v cehe, kdo so bili člani ceha, kdo je vodil ceh?
- Kakšna so bila cehovska pravila, kdo jih je potrjeval?
- Kakšne knjige so vodili cehi?
- Kaj je vajenec dobil od ceha po zaključku uka?
- O čem so se pogovarjali na cehovskih sestankih?
- Kaj je značilno za obrtne listine?
- Katere obrti (obrtniki) so predstavljene na razstavi?

Učence razdelim v 3 skupine s po 4 učenci po sistemu »preštevanja do štiri«.

I. SKUPINA: Risanje cehovskih simbolov

II. SKUPINA: Izdelava obrtne listine ali učne pogodbe in zaščitnega ovitka

III. SKUPINA: Delo v restavratorski delavnici, priprava gradiva za opremo listine (vi-seči pečat)

B) DELO V SKUPINAH

1. skupina: Risanje cehovskih simbolov

Učenci:

- opišejo elemente cehovskih simbolov,
- naštejejo in opišejo vrste cehov – vrste poklicev v srednjem veku.

Material, ki ga potrebujejo:

- ekološki papir ali risalni list,
- svinčnik, voščenke, barvice.

2. skupina: Izdelava obrtne listine ali učne pogodbe

Učenci:

- navedejo elemente cehovske listine (učnega pisma),
- pojasnijo hierarhijo članov ceha,
- opišejo podrobnosti iz časa šolanja in dela vajencev in pomočnikov,
- pojasnijo obveznosti članov ceha.

Material, ki ga potrebujejo:

- ekološki papir,
- tuš, pero za tuš, debelejši flomaster (ali s prisekano konico).

3. skupina: Delo v restavratorski delavnici

Učenci:

- se seznani s pojmom restavriranje v arhivski restavratorski delavnici,
- se seznani z različnimi vrstami poškodb in vzroki za poškodbe na arhivskem gradivu,
- spoznajo različne postopke restavriranja,
- se seznani z materiali, ki jih restavrirajo,
- spoznajo postopek izdelave pečata.

Material, ki ga potrebujejo:

- vosek (rdeča sveča),
- vžigalnik,
- vrvica,
- pečatnik.

S sabo lahko prinesejo strgan, razpadel dokument (spričevalo, rojstni list, načrt ...), poškodovano razpadajočo knjigo, večkrat preloženo staro razpadajoče pismo, s selotejpom zlepljen star papir ...

C) ZAKLJUČEK – sinteza dela

- Poročanje skupin o delu in izsledkih na zaključku dneva Unesco pred celjsko občino.

Na eni od delavnic so sedmošolci v dodatni četrti skupini pripravili in uprizorili dramatizacijo cehovskega sestanka z naslovom Begavčka. Scenarij za igro so po besedilu¹⁰ skupaj s svojim mentorjem pripravili že v šoli. Na delavnici so imeli generalko, ob koncu pa so igro predstavili vsem skupinam in mentorjem. Zadnja leta pripravljamo delavnico tako, da učenci spoznajo faze vseh skupin, kar je zanje še večja motivacija, saj si vsak izdelava izdelek sam (napiše listino, izdelava pečat in mapo za listino). Na koncu delavnice sledi skupinsko fotografiranje z izdelki za spomin.



*Učenke med pripravo na zaključno predstavitev cehovskega sestanka, ZAC.
(Foto: B. Rebernak.)*



Ob zaključku igrice in cehovske delavnice, ZAC. (Foto: B. Rebernak.)

POTEK DELA NA DELAVNICAH

Uvod v delavnice

Učenci pred začetkom praktičnega dela z učno metodo pogovora ponovijo osnovne pojme, povezane s srednjeveškimi obrtniki in njihovimi združenji – cehi. Učenci snov v teoriji že poznajo, ker so jo v šoli obravnavali pred projektnim delom.

Vodja delavnice pove še nekaj zanimivosti iz življenja cehov, ki jih je spoznal pri svojem strokovnem raziskovalnem delu. S tem učence dodatno motivira za delo.



Osvežitev znanja o cehih in predstavitve zgodovinskih virov za preučevanje njihovega delovanja. (Foto: ZAC.)

¹⁰ Žižek, A. (1997). Begavčka, zakaj neki so se irharski pomočniki v velikem loku izogibali mesta ob Savinji? V: Zgodovina za vse, vse za zgodovino, št. 1, Celje: Zgodovinsko društvo Celje.



Marija Terezija potrdi pravila pekovskega ceha. (SI_ZAC/0786_00002.)



Učenci po predstavitvi virov za preučevanje delovanja cehov pogledajo izvirne arhivske vire o cehih. (Foto: ZAC.)



Učenke občudujejo učno pismo. (Foto: ZAC.)

PRVA SKUPINA: RISANJE CEHOVSKIH SIMBOLOV

Ker je zanimanje za delavnice veliko in udeležba pogosto preseže normativ dela v manjših skupinah, smo se odločili za »manufakturno« obliko dela »po tekočem traku«, kjer vsaka skupina izdelava določeno fazo izdelka za vse učence. Domov se tako vrnejo vsi z lastnim izdelkom.

Prva skupina na ovitek listine nariše določen cehovski simbol za listino, ki bo izdelana in vložena v ta ovitek. Učenci izbirajo med različnimi simboli: pek, sodar, kovač, sedlar, pasar, klobučar, kamnosek, mesar ...

Če se jim risba ne posreči preveč, lahko predlagani simbol še vedno izrežejo in nalepijo.



Izdelava mape za listino.



*Pisanje cehovske listine in risanje simbolov
obrti.*



*Izbor cehovskih simbolov. Kot predloga nam je služilo Učno pi-
smo mesarskega pomočnika Jožefa Kneza (Celje, 25. 2. 1872).
(SI_ZAC/0786_0003.)*

DRUGA SKUPINA: IZDELAVA OBRTNE LISTINE ALI UČNEGA PISMA

V drugo skupino uvrstimo učence, ki lepše pišejo. S peresi in »arhivskim« črnilom pre-
pišejo pripravljen predlog učnega pisma. Na prazna mesta zapišejo svoja imena in imena
sošolcev ter njihove podatke. Na koncu listine sošolci »mojstri« z lastnimi podpisi potrdijo
pristnost napisanega.



*Pisanje cehovske listine in risanje simbo-
lov obrt.*

*Učno pismo mesarskega pomočnika
Jožefa Kneza (Celje, 25. 2. 1872). (SI_
ZAC/0786_00030.)*



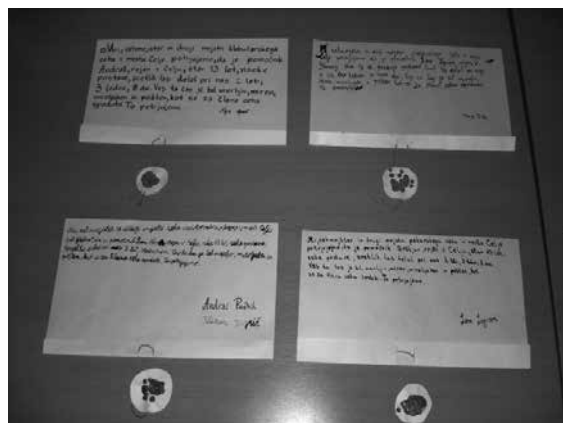
Predlog učnega pisma:¹¹

Mi, cehmojster in drugi mojstri ceha v mestu potrjujemo, da je pomočnik
....., rojen v , star..... let, postave, las delal pri nas let, tednov,
dni. Ves ta čas je bil marljiv, miren, miroljuben in pošten, kot se za člana ceha spodobi. To
potrjujemo.

Pečat

Podpisi mojstrov

¹¹ Gre za prevod predloge učnega
pisma iz 2. člena obrtnega reda cesarja
Karla VI.



Izdelki učencev. (Foto: ZAC.)

TRETJA SKUPINA: DELO V RESTAVRATORSKI DELAVNICI IN IZDELAVA VISEČEGA PEČATA

Tretja skupina ima gotovo najbolj zabavno delo. Ko se seznani z osnovami restavracije in s pomočjo knjigoveza lahko popravijo lastno poškodovano knjigo, se lotijo dela – izdelave visečega pečata. Na listini najprej z olfa nožem zarežejo v »pliko« (zavihek), skozi zarezi povlečejo vrstico in le-to zalepijo med dva v majhen krog izrezanima povoščenima papirjema. Na pripravljeno osnovo s pomočjo vžigalnika v krogu nakapajo nekaj kapljic pečatnega voska in s pečatnikom odtisnejo pečat. Listina je gotova. Vložijo jo v pripravljen ovitek s cehovskim simbolom, ki ga je pripravila prva skupina.



Učenci v restavratorski delavnici pri izdelavi pečata. (Foto: ZAC.)



Fotografija za spomin ob koncu uspešnega dela. (Foto: ZAC.)

SKLEP – SINTEZA DELA

Kulturni dan zaključimo pred pročeljem celjske občine, kjer razredi predstavijo svoje delo. V šoli naredimo še razstavo izdelkov. Vodje delavnic med učenci udeleženci izvedejo še anketo. Učenci opozorijo na pomanjkljivosti in pohvalijo, kar jim je bilo na delavnicah všeč. Cilj ankete je izboljšanje delavnic za naslednje leto.